

16. ЦДІА України. - ф.442. - оп.636. - од.зб.422. - лл.7-12.

17. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа / С.М.Дубровский. – М.: Изд-во Акад. наук, 1963. – 599 с.

*Красковська Маргарита Петрівна, кандидат філософських наук,
доцент, Київський національний університет будівництва і архітектури*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Визначаючи свою основну видову ознаку, людство позиціонувало себе як сукупність істот розумних – (*homo sapiens*), наділених достатньо високим рівнем свідомості, здатної до того ж постійно розвиватись і удосконалюватись. Спільність виду, звичайно, забезпечила і спільність видової свідомості, що дало підставу К. Юнгу говорити про притаманні всьому людству однакові архітепи, але відносна ізольованість окремих спільнот в процесі їхнього історичного розвитку сприяла формуванню істотних відмінностей в їхній етнічній, пізніше – національній, свідомості.

Свідомість кожного конкретного етносу на ранньому етапі його буття детермінувалось, перш за все, природними факторами, котрі жорстко диктували йому способи і засоби виживання в наявних ландшафтних і кліматичних умовах, які і визначали для даного природного середовища види і форми життєдіяльності. І саме ці визначальні для раннього періоду формування етносу чинники заклали перші підвалини в основи етнічної психіки і особливості етнічної свідомості.

Наступним фактором, що справив істотний вплив на процес формування і характер етнічної (національної) свідомості стала сама історична доля народу з усіма її складностями, протиріччями, несподіваними поворотами і примхливим переплетінням прогресу і регресу, позитиву і негативу. Однак в процесі цивілізаційного розвитку етносу ці первинні чинники поступово відходять на другий план, або взагалі втрачають вплив, залишаючи, тим не менш, глибокі сліди в свідомості широких народних мас і набуваючи характеру, так би мовити, психологічного атавізму, який ще довго зберігається в уявленнях, життєвих орієнтаціях і поведінці його носіїв.

На вищих щаблях цивілізації, коли людство в більшій чи меншій мірі визволяється з жорстких обійм природи, першочергового впливу на спосіб життя етносу, а отже, і на його свідомість набувають інші фактори – економічні, соціальні, культурні, комунікативні, політичні тощо. Але, враховуючи зміни в характері і змісті етнічної свідомості, не слід ігнорувати інертність і консерватизм останньої, наявність в ній почуттів, уявлень, психологічних установок і просто забобонів, сформованих і закріплених на протязі тисячоліть історичного існування народу. Якщо в світлі вказаних факторів розглядати процес формування української національної свідомості, то необхідно зазначити, що впродовж тисячоліть вона формувалась, переважно

як свідомість селянина, який, проводячи все життя в тяжкій виснажливій праці, ніколи не мав надійної гарантії отримати від неї бажаний результат, оскільки останній залежав не стільки від його старань і зусиль, скільки від непідвладних йому і невблаганних сил природи. Якщо ж до поневолення силами природи додати поневолення соціальне, яке позбавляло селянина права і можливості розпоряджатися навіть власним життям, стає цілком зрозумілим факт глибокого закорінення в свідомість народу зневіри у власні сили і бажання перекласти вирішення своїх проблем на будь-яку зовнішню силу. Сьогодні в якості такої сили часто сприймаються політичні діячі, що чітко відстежується в поведінці українського електорату, ладного піднести політичного діяча, з яким виборці пов'язують свої сподівання і очікування до рангу національного куміру. Однак, оскільки жоден з національних політиків не виправдав електоральних очікувань, в свідомості мас останнім часом окреслилась дещо нова тенденція – переорієнтація симпатій і очікувань з вітчизняних кумирів на закордонних гіпотетичних чудотворців.

Зневіра у власні сили і можливості лежить і в основі психологічної готовності значної частини населення до еміграції, що в даному випадку проявляється як прагнення отримати уже створені кимось пристойні умови існування. І навіть в разі нездійснення еміграційних мрій людина залишається, так би мовити, внутрішнім емігрантом, який не збирається докладати зусиль для зміни становища у власній країні. Ще одним негативом національної психології, закоріненням в її селянський родовід є своєрідне ставлення значної частини населення до освіти і культури. В Україні існує дещо перебільшений престиж вищої освіти відповідно перевищений соціальний, а точніше, психологічний запит на неї, оскільки в традиційній селянській психології освіта є гарантією легкої праці і легкого життя. Однак гіпертрафований запит на вищу освіту поєднується в нашому суспільстві з відсутністю такого ж запиту на реальну освіченість і культуру, що, звичайно впливає на рівень політичної культури електорату, і на культуру і професіоналізм політиків.

Зрозуміло, що коли мова йде про таке масштабне і багатогранне явище як національна свідомість жодну з її граней неможна абсолютизувати. Говорити припустимо лише про певні тенденції, під які підпадає свідомість значної частини нації. В реальному житті кожна етнонаціональна спільнота включає в себе не лише розмаїття соціальних типів, об'єднаних спільністю соціально-психологічних характеристик, а й розмаїття індивідів, психіка, свідомість і поведінка яких може не вписуватись в традиції і мораль середовища їхнього існування. Тому в інертній і консервативній селянській масі з її ідеалом доброго господаря завжди знаходилося достатньо осіб, для яких в однаковій мірі були неприйнятними і спосіб селянського життя, і його ідеали. Географічні і геополітичні умови українського середньовіччя надавали і цій категорії людей можливості самореалізації. І, не вдаючись в детальну характеристику і оцінку історичної ролі козацтва, можна з достатньої підставою стверджувати, що саме в цьому середовищі закладались ранні підвалини того соціально-психологічного типу, який пізніше знайшов своє втілення в дуже своєрідному

українському анархізмі, що акумулював в собі всі протестні настрої селянства. Подібні настрої проявляються і сьогодні, в тому числі і в діях значної частини так званих громадських активістів, що заважає суспільству помітити слабкі паростки дійсно громадянського суспільства.

Оскільки питання впливу на генетику сучасного українства тих чисельних народів, що стикались на цьому географічному і історичному перехресті, залишається недослідженим можна тільки констатувати, що в спадок сучасному українству вони полишили високий рівень емоційності, що, з одного боку, дозволив українцям створити яскраву і самобутню культуру, а з другого, - робить їх ідеальним об'єктом маніпулювання. Низка негативних явищ, які все ще дають про себе знати і в сучасній національній свідомості, і в політичному житті суспільства, пов'язана з ранньою і тривалою втратою українським народом власної державності і розпорошенням українських земель і їхнім входженням до складу сусідніх держав. Одним з таких негативів слід вважати відсутність національних політичних традицій і збагаченої багатовіковим досвідом національної політичної еліти. Відсутність власної державності призвела і до певних психологічних деформацій українського суспільства. Оскільки давно помічено, що значна частина людей, свідомо чи підсвідомо, схильна ідентифікувати себе з власною державою, ототожнюючи свою гідність і достоїнство з її авторитетом і впливом, як на вітчизняному терені, так і в міжнародному співтоваристві. Тому низький авторитет держави, а тим більше її відсутність, породжує у цієї частини населення або підвищену схильність до самоідентифікації з іншими більш престижними націями чи державами, або підвищену готовність до сприйняття крайніх націоналістичних ідей, котрі в даному випадку виконують роль своєрідного психологічного компенсатора. Іншим способом компенсації відсутності авторитетної держави може служити заміна її іншими соціальними цінностями, наприклад як національна мова. Крім того, наявність власної держави породжує у суспільства, можливо навіть ефемерне, почуття єдності і захищеності і формує, хай навіть і відносну спільність інтересів. Навпаки, відсутність держави чи її слабкість висувують на перший план індивідуальні, групові, регіональні і просто кланові інтереси, що і спостерігається в сучасному українському суспільстві.

Як уже вказувалося вище, в процесі цивілізаційного розвитку первинні фактори, що визначали спосіб життя народу на ранній стадії його існування втрачають свій вирішальний вплив, заміщуючись факторами вищого порядку і це, звичайно тягне за собою не лише докорінну зміну способу життя, а і нові явища в народній свідомості. Однак, перш ніж перейти до аналізу цих нових явищ, слід зауважити, що національна, (а в сучасних умовах – суспільна свідомість) не є монолітом. Вона завжди диференційована як в соціальному сенсі – свідомість окремих соціальних груп, так і в сенсі регіональному. І ці відмінності можуть бути дуже істотними. Зокрема регіональні відмінності в суспільній свідомості переконливо ілюструє сучасне українське суспільство. До сказаного необхідно додати, що саме на регіональному рівні чітко виявляє себе

такий соціально-психологічний феномен як національна свідомість, тобто відчуття і осмислення нацією своєї окремісності, своєї специфіки і своїх потреб і інтересів.

Концентроване виявлення національна самосвідомість знаходить в засвоєнні індивідом культивованої в суспільстві системи цінностей. І оскільки формування особистості завжди відбувається саме в регіональному природному, соціальному і культурному середовищі цілісна система цієї, так званої, малої батьківщини часто зумовлює тип свідомості і самосвідомості її уродженців.

Навіть, керуючись географічними, економічними, демографічними і культурними критеріями не завжди можна чітко визначити конкретні кордони регіону, а тим більше, регіональної свідомості і самосвідомості в межах держави, тому найпростішим способом вирішення цієї задачі є, дещо умовно кажучи, історичний підхід. І зважаючи на обмежений обсяг роботи, доводиться зосередитись на регіонах, які мають помітні відмінності по багатьох параметрах досліджуваної теми. При цьому необхідно ще раз підкреслити, що мова іде лише про виявлення домінуючих тенденцій в свідомості і самосвідомості того або іншого регіону.

В уяві значної частини українців Україна, перш за все, асоціюється з територією, що з давніх часів носить назву Наддніпрянщина і включає в себе північні і центральні області, причетні до самих ранніх витоків національної історії. Якщо виключити з історії Наддніпрянщини окремі драматичні періоди – княжі усобиці, татарську навалу, буремне XVII ст., - то з достатньою підставою можна констатувати, що приволуючою тенденцією її розвитку була стабільність, яка і зумовила уже розглянуту вище психологію українського селянина. Певні особливості притаманні і самосвідомості даного регіону. Звичайно ж наддніпрянське селянство чудово усвідомлювало свою приналежність до українства, але на першому плані для нього виступали не стільки національні, скільки соціальні проблеми. І лише коли соціальний гніт співпадав з національним і релігійним, він ставав додатковим стимулом народних протестних рухів. Що ж до самосвідомості, то вона до певної міри розвивалась в середовищі козацтва, але носила не стільки національний, скільки становий характер. Певні зміни в національну свідомість та самосвідомість внесло XIX ст., яке позначилось виходом на історичну сцену уже цілком сформованої української інтелігенції та ще слабкої і малочисельної української буржуазії, що доповнило суспільну свідомість, з одного боку, народно-демократичними, а з другого, - націоналістичними ідеями. Але найбільш істотні корективи в свідомість і самосвідомість народних мас, в тому числі і традиційно аграрної Наддніпрянщини, пов'язані з періодом індустріалізації, яка почалась в Україні ще в XIX ст. і набула особливо інтенсивного характеру за радянських часів.

Індустріалізація і породжена нею урбанізація змінили не лише спосіб життя значної частини населення, а і середовища його існування, перетворивши останнє з однорідного сільського на строкате і багатонаціональне міське.

Внаслідок зміни способу життя на глибинному корінні, або, інакше кажучи, на традиційному фундаменті суспільної свідомості починає формуватися її новий пласт, і суть цього нового явища, не лише в український, а і в сучасній загальнолюдській свідомості, можна визначити коротким терміном – «глобалізація». Однією з основних ознак глобалізованої свідомості є орієнтація на споживання і суспільна свідомість Наддніпрянщини з її економічними і соціальними пріоритетами легко включилась в цю нову реальність.

Дещо в інших умовах, а, отже і з іншими наслідками протікав процес формування національної свідомості і самосвідомості в західному українському регіоні, який рано перервав зв'язки з основними українськими землями. Прикладом може служити Галичина. Економічний і соціальний гніт галицького селянства повністю співпадав з його національним гнобленням, що надавало протестним селянським рухам, соціальним по своїй суті, певного соціального забарвлення. Ситуація набула ще більш виразного характеру в ХІХ ст., коли на арену соціального і культурного життя в західно-українських землях вийшла національна українська інтелігенція. Походячи з українського духовенства і селянства і опинившись в чужому їй соціально і національно середовищі, вона постійно відчувала з боку останнього не тільки відверту зневагу, а і пряму дискримінацію, що звичайно, створювало самий благодатний психологічний ґрунт для зародження і розквіту вкрай націоналістичних настроїв і ідей. Проникаючи в свідомість широких народних мас, де вони знаходили розуміння і відгук, ці настрої і ідеї стали ледве не генетичною ознакою значної частини населення. До речі, схильність до крайнього націоналізму в певному сенсі ускладнило психологічну інтеграцію західного регіону в національно-ліберальну свідомість Наддніпрянщини.

Свою історію, демографію і психологічну специфіку має і південний регіон. Як відомо, інтенсивне освоєння південноукраїнських степів почалось в другій половині ХVІІІ ст. і заселялись вони не лише українцями, а і представниками багатьох інших народів. Оскільки всі ці етнічні спільноти мали, переважно, компактне проживання вони зберігали свою етнічну специфіку, включаючи мову і культуру. А процес їхньої інтеграції в певну державну цілісність був пов'язаний не стільки з Україною, скільки з загальноімперським, пізніше – радянським психологічним, культурним соціальним і політичним простором. Зміна політичного статусу держави не тягне за собою миттєвої зміни народної свідомості, а тим більше коли така зміна не супроводжується негайними позитивними наслідками пересічних громадян. Тому сьогодні цей регіон характеризується строкатою палітрою настроїв і симпатій від патріотично українських до нейтральних і відверто антиукраїнських.

Ще більш складною в плані досліджуваної проблеми є ситуація в східному регіоні. Масове заселення цієї раніше слабо залюдненої території припадає на ХVІІІ–ХІХ ст. і в значній мірі пов'язане з наявністю тут оптимальних умов саме для індустріального розвитку. Але, оскільки для розвитку великомасштабної індустрії власних людських ресурсів вкрай не

вистачало, проблема вирішувалась за рахунок залучення чисельних робочих кадрів з різних куточків великої багатонаціональної країни, що з самого початку надавало населенню неоднорідного характеру в національному і культурному відношенні. Ця неоднорідність ще більше посилилась за радянських часів, спочатку в зв'язку з інтенсивною індустріалізацією, а пізніше – з післявоєнним відновленням і подальшим нарощуванням промислового потенціалу. Змінивши місце проживання і спосіб життя, нові мешканці українського індустріального сходу на глибинному психологічному і культурному рівні продовжували залишатись представниками тих народів, чи тих конкретних місцевостей, де вони народились і вирости, тобто де вони сформувались як особистості. Ця ідентичність з своєю малою батьківщиною постійно підтримувалась родинними і іншими зв'язками і контактами, а також тією обставиною, що змінивши місце проживання, люди продовжували жити в тій же самій державі з її звичним соціальним, культурним і політичним макроростором. І, навіть пустивши глибоке коріння в новий ґрунт, обзавівшись господарством і дітьми, вони продовжували сприймати цю землю не як батьківщину, а лише як місце проживання, передаючи це сприйняття у спадок наступному поколінню, що створило дуже складну проблему для незалежної України.

Підбиваючи підсумки, доводиться констатувати, що свідомість сучасного українського суспільства має мозаїчний характер, причому окремі фрагменти цієї мозаїки іноді виявляються просто несумісними. До того ж на мозаїчність суспільної свідомості накладається і різноманітність мовних вподобань і що ще драматичніше - розбіжність і навіть діаметральна протилежність регіональних інтересів. Все це ставить складну задачу і перед українськими вченими і перед українськими політиками.

Лисенко Галина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент,

Волкова Світлана Петрівна, старший викладач,

Омелян-Скирта Надія Григорівна, асистент,

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва і архітектури»

ПРИДНІПРОВСЬКИЙ РЕГІОН В ІСТОРИЧНОМУ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТАХ

Перш за все слід визначитися з географічними межами Придніпровського регіону, оскільки це поняття стосується не тільки Дніпропетровської, а й суміжних з нею областей, враховуючи різні підходи до регіоналізації України.

Так, групою вчених Національної академії наук (М. Долішній, М. Паламарчук, О. Паламарчук), ґрунтуючись на дослідженнях природи, населення і господарства України, а також на вивченні спроб соціально-економічної регіоналізації інших авторів, було виділено на території України шість макрорегіонів: Центральний, Донецький, Західний, Придніпровський, Причорноморський, Харківський. До речі, у перспективі передбачається